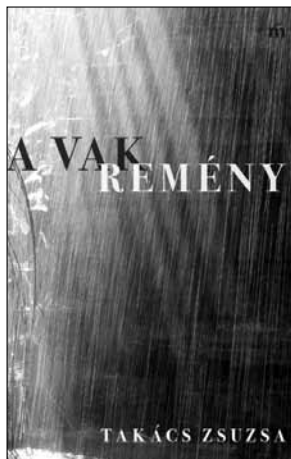

A KÖLTÉSZET VIGASZA VIGASZTALANSÁGOK IDEJÉN

Takács Zsuzsa: A Vak Remény. Összegegyűjtött és új versek

Ennek az írásnak, melyet a szó hagyományos értelmében aligha nevezhetünk kritikának, a tárgya Takács Zsuzsa *A Vak Remény* című, régi és új verseket tartalmazó, gyűjteményes kötete. A műfaji önmeghatározás nehézsége pedig éppen ebben rejlik: a nyitó rész, az egész kötetnek címet adó *Vak remény*, valamint a 2010-ben már mint „versek egy készülő kötetből” megjegyzéssel publikált, és később több új darabbal bővített *India* ciklus magában foglalja ugyan Takács Zsuzsa 2013-as *Tiltott nyelv* című kötete óta született és most a gyűjtemény keretében önálló nagykompozíciókba rendezett új verseit, a könyv törzsanyagát azonban az első, 1970-ben kiadott *Némajátéktól* kezdve kötetekben publikált költemények adják. Azaz egy olyan mára vitathatatlanul kanonizálódott, de *A Vak Remény* megjelenése óta is továbbbíró kortárs életművel kell számot vetnünk, mely nemcsak a kritikai diskurzus próbáját állta ki az évtizedek alatt, hanem az utóbbi években a tudományos igényű interpretációk révén irodalomtörténeti súlya és helye is egyre világosabban látszik. A pályakezdésekor leginkább az *Újhold* és mindenekelőtt Pilinszky hatástörténeti kontextusában bontakozó, de formai és tematikai szempontból már ekkor is egyéni líra a kilencvenes évek elejére, a „könnyes könyvek” (Bodor Béla kifejezése) időszakára egyértelműen önálló karakterrel rendelkező, a költői személyességet időnként sajátos hangon megszólaltató, időnként pedig elrejtő költészetté formálódott: „Takács Zsuzsa világa ma – állapította meg a 2000-es évek közepén Bodor Béla – teljes komplexitásában áll előttünk. Szellemi tere egy transzcendens létező által besugárzott, de számára kontrollál(hat)atlan szféra, melyben a fogalmi cselekvésnek, az önélet meghatározásának roppant szabadsága nyílik meg, méghozzá úgy, hogy ehhez sem ebben a világban, sem a felmutatott, de felfoghatatlan transzcendencia féltékéjén nem lehet tájékozódási pontokat, pláne eligazítást találni”¹.

Az életmű alaptermészetének más jellemzőit emeli ki monográfiájának összegzésében Halmi Tamás: „Kötetről kötetre megnyíló és gazdagodó, tematikusan s poétikusan is kiteljesedő költői világ fogadja azt, aki Takács Zsuzsa életművében tájékozódik. Ugyancsak elemi tapasztalatunk lehet e munkásság szerves egysége. Nemcsak témák, motívumok és nyelvi alakzatok: versek is vándorolnak egyik kötetből a másikba”.² Takács Zsuzsa lírájának Halmi által jelzett önreflexivitása *A Vak Remény* gyűjteményes kötet szerkesztő-

¹ Bodor Béla: Beszédgyakorlatok tiltott nyelven, *Holmi*, 2005/10, 1302.

² Halmi Tamás: *Takács Zsuzsa*, Balassi, Bp., 2010, 157.

Magvető Kiadó
Budapest, 2018
608 oldal, 4999 Ft

je számára is megoldandó problémát adott. A szerkesztői utószóban Szalagyi Csilla is megállapítja, hogy a *Némajártéktól* kezdődően több esetben megfigyelhető, hogy Takács Zsuzsa korábbi kötetéből emel át verseket, és helyez az új kötet kompozíciója szempontjából hangsúlyos helyre, például utóbbi két kötetének címadó versei, a *Tiltott nyelv* és a *Vak Remény* is lényegében ilyen újrapozicionálások. A kötet összeállítóinak tehát dönteniük kellett: vagy vállalják, hogy egy-egy vers többször is szerepel a gyűjteményes kötetben, vagy megszüntetik az újraközlések következtében kialakuló párhuzamosságokat, és minden szöveg kizárólag egyszer szerepel. Előbbi mellett szól, hogy Takács Zsuzsa kötetei minden esetben jól átgondolt formai-tematikusan kompozíciókat alkotnak, egy-egy szöveg törlése eredeti megjelenési helyéről a kompozíció egészére kihathat. A másik lehetőség viszont, hogy az összegyűjtött verseket sajtó alá rendező szerkesztő – a szerzővel együttműködve – a versek „végső” helyének kijelölésével finoman újrhangolja az egész életművet. A *Vak Remény* esetében – s részben ez teszi olvasói számára jelentőssé a gyűjteményt – ez utóbbi történt, amikor az életművön belüli sajátos kapcsolódásokat jelentő verseket a későbbi megjelenés helyén közlik, abban a szöveggörnyezetben, ahol azok nagyobb kompozicionális hangsúlyt kapnak. Mindez a szerkesztői utószóban szintén jelzett szövegmodosításokkal együtt szép feladatot ad majd a jövőendő Takács Zsuzsa-filológiájának.

A kötet és így az életmű olvasása szempontjából ennél is fontosabb szerkesztői döntést jelent, hogy a kötet elejére kerültek az újabban született vagy – mint láttuk – újraközölt, *A Vak Remény* cím alá sorolt versek, míg a könyv egészét a kibővített, újrakomponált és ezáltal keletkezéstörténetében szintén a megjelenés időpontjában végződő, terjedelmét tekintve önálló kötetként fejlődő *India* ciklus zárja. Ez a kötetszerkezet megbontja az életmű előrehaladó kronológiai rendjét, a hasonló gyűjteményektől megszokott linearitás helyett a körkörös olvasás lehetőségét ajánlja fel. A *Vak Remény* kötet (s ezalatt most a nyitó szövegegységet értem) versei felmutatják azt a sajátos költői világot és nyelvet, mely Takács Zsuzsa líráját ma jellemzi, majd a következő nagy szövegegységgel az olvasó visszalép a hetvenes évek legelejére a pályakezdés műveire, és a kötetben előrehaladva szemlélheti Takács Zsuzsa költészetének alakulástörténetét, mígnem eljut az életmű egyik legfontosabb nagykompozíciójáig, a jelen poétikai összetettségét sűrített formai-tematikai keretben felmutató *Indiáig*. Ez a körkörös idő- és olvasástapasztalat pedig visszatükrözi nemcsak az egyes versek – fentebb említett – kötetek közötti vándorlását, hanem azt a költői önreflexivitást is, ahogy Takács Zsuzsa időről időre visszatér korábbi téma- és formaválasztásaihoz.

„Ezek a darabok, de korábbi lírája is, egyfajta költői fejlődésregényt idéznek föl, melyekben személyes életre valló helyzetek, motívumok felelnek egymásnak, vonatkoznak egymásra” – állapítja meg a *Viszonyok könnye* kapcsán Bárdos László,³ és valóban: Takács Zsuzsa lírájának ez az életeseemények (gyermekszülés, szerelmek, az anya halála, betegség) köré sűrűsödő „epikus” vonása még inkább kirajzolódik az összegyűjtött verseket olvasva. De ha műnemi összefüggésekben próbáljuk megragadni Takács Zsuzsa költészetének specifikumait, akkor akár drámaiságról is beszélhetünk, még akkor is, ha ezek a lírai monológok igen ritkán váltanak át dialógusba, a lírai én azonban jellemzően valamilyen személyközi viszonyban szólal meg, a versek egy jelentős része retorikailag a megszólítás alakzatára épül. Az összegyűjtött verseket olvasva egyre ismerősebbek lesznek Takács Zsuzsa költői világának terei: a lakás, a villamos, a kávézó, a véletlen találkozások színtereként szolgáló utcarészletek, melyek realitásérzést adnak a befogadónak, miközben a legmélyebb olvasási tapasztalat mégis a nyugtalanító *köztessége*. Köztessége abban az értelemben, ahogy a versbeszélő időnként kilép saját szerepéből, és egy maszk mögül szólal meg. Ennek a poétikai tendenciának nagy összefoglalásaként is olvashatjuk az *India* cik-

³ Bárdos László: *A találkozás lényegisége: Takács Zsuzsa verseiről*, *Vigília*, 1993/5, 375.

lust, de *A Vak Remény* több darabját is. Köztességet látok abban is, ahogy fontos versekben, mint például a *Viszonyok könnye* kötetből a *Végtelen órán* címűben, a lírai én kilép a versbeszéd jelenéneke reális tér-idő-koordinátaiból, egy bekövetkezendő végidő felől tekint vissza saját jelenére, és ezáltal teremt új perspektívát saját világa és önmaga szemlélése számára, így válik a versek – Bodor Béla által említett – „szellemi tere egy transzcendens létező által besugárzott, de [a lírai én] számára kontrollál(hat)atlan szférá”-vá. Nem véletlen, hogy ebben a költői periódusban felerősödik az álom motívumának poétikai szerepe Takács Zsuzsa költészetében, az álom világa ugyanis érintkezik a való világgal, de jellemzően alogikus működésénél fogva el is válik attól. Nemcsak a világ idegenedik el azonban önmagától, de a versbeszélő is idegenné válik önmaga számára: „Kérdezd meg, hogy mit tervezek. Nem én, / a csillagok döntenek helyettem. Életemet / egy elbeszélésből ismerem. // Kitalált nevemre egy idegen föláll” (*Kimozdulások*: (1) *Kérdezd meg*, 475.).

Mindez persze csak elnagyolt vázlata annak a befogadói tapasztalatnak, melyet számomra a Takács Zsuzsa-életmű újraolvasása jelentett. Kérdés azonban: hogyan illeszkednek mindebbe a *Tiltott nyelv* kötet óta keletkezett költemények? Ha *A Vak Remény* versei egy hagyományos kompozíciós elvet követve az összegyűjtött versek végére kerültek volna, akkor beszélhetnénk arról, hogy ezek a költemények az újrakomponált *India* ciklussal együtt ennek a költészetnek a betetőzését, összefoglalását jelentik. Ez a kötetrend azonban korántsem ezt sugallja, hanem sokkal inkább azt a dinamikát állítja előtérbe, amellyel a költői életmű versről versre továbbíródik. Megtaláljuk persze akár a szövegszerű kapcsolódásokat is Takács Zsuzsa korábbi költészetéhez. Az *Egy könyvtár felszámolása* már címadásával is az *Utószó* kötet *Egy lakás felszámolása* című versét, míg *A szürke ballonos álom* a „könnyes könyvek” álomverseit idézi. *A Vak Remény* a halott édesanya emlékének ajánlott verse, a *Fény utca* pedig az azonos dedikációjú *Tárgyak könnye* ciklusra utal vissza az azonos című kötetből. Az életművön belüli szövegközi utalásokat és poétikai rájátszásokat nyilván még hosszan sorolhatnánk.

Mégis az újabb darabok fontos poétikai tapasztalata az idegenség, az elidegenedés érzésének előtérbe kerülése. Ennek árulkodó jele az összegyűjtött kötetben egy szövegmódosításokkal megőrzött párhuzam. A *test imádása* kötet fentebb idézett *Kimozdulások* című háromrészes versének második darabja nemcsak eredeti szövegkörnyezetében kap helyet az összegyűjtött versek között, hanem átkerül *A Vak Remény* első ciklusába is, és *A Vak Remény gyöngyülése*, valamint *A bukott angyal* között, tehát a kötet nyitányában helyet kapva a versbeszélő idegenségének az érzetét hangsúlyosan jelenti ki. Mert ki is ez a Vak Remény, aki a kötetnyitó versben mint bírósági tanú lép föl, majd legtöbbször mint a koldus vagy a versbeszélő közeli ismerőse jelenik meg? „Nincs egyetlen alakja. Hát éppen ez! / Bizhatunk-e abban, aki szüntelenül változtatja / külsejét: a Vak Remény? Hol koldus az utca- / sarkon, hol fiatal nő, mások szolgálója” (*Ha van lelkiünk ugyan*, 32.). Ha azonban ennél egzaktabb választ keresünk a kérdésre, akkor az említett, *Az idegen* címen újraközlött vers lesz kulcsfontosságú: a Vak Remény ugyanis a versbeszélő saját elidegenedett és megtévesztett érzülete. Ennek a megismerésnek a magától értetődő irodalomtörténeti párhuzama Csokonai *A Reményhez* című nevezetes verse, melynek megszólítottja a nő alakban elképzelt „csalfa, vak remény”. Nem egészen új fejlemény ez Takács Zsuzsa költészetében sem, hasonló poétika szerint íródott például az *Üdvözlégy, utazás!* kötet *A Brutalitás* című verse is. A Vak Remény alakja azonban éppen annyira összetett és ellentmondásos, mint amennyire összetett és ellentmondásos az a személyes érzés, melynek ő a költői inkarnációja: egyszerre fejezi ki a jövő felé fordulás optimista vágyát és a jelen valóságának azt az elkeresítő állapotát, mely ezt az optimizmust alig-alig igazolhatja. A Vak Remény allegorikus alakjának nevében jelzett tulajdonsága a versvilág történeteiben visszafordítódik a szóserintiségbe, a Vak Remény tényleg vak, akinek el kell mondaní, hogyan néz ki az utca és az utca embere (*Egy körüli kávézóban*), de néha, mikor váratla-

nul testet ölt, nincs nála a fehér botja, ilyenkor a szakadék szélén egyensúlyoz, s ha lezuhan, a lírai én zúzza össze az arcát (*A szakadék szélén*).

Lényeges kiemelni, hogy reménykedés és reményvesztettség szimultán érzése nem kizárólag a versbeszélő saját létperspektíváját tükrözi, hanem igen határozottan társadalmi vonatkozásban fogalmazódik meg, ezekben a versekben előtérbe kerül a szegénység, a hajléktalanság ábrázolása, maga a Vak Remény is időnként hajléktalanként jelenik meg:

*A Vak Remény az utcasarkon ül,
számolja a műanyag pohárba
ejtett érmék koppanását. Sütteti
rég nem látott arcát a Nappal.
(Vak Remény egy napja, 14.)*

A szociális problematika vagy a történelmi traumák emlékezete azokban a versekben is hangsúlyos, melyekben maga a Vak Remény személyesen nem jelenik meg. Utóbbinak két szép példája a György Péternek ajánlott *Sírás egy ismeretlen vállon* és a holokauszt tényével való első, gyermekkori találkozást megidéző *Mi ez a hisztéria?* A szociális problematika költői feldolgozása ezekben a darabokban nem pusztán esztétikai élményben részesít, de önmagunkba nézésre, önkritikára is késztet. A huszonöt éve halott anya emlékének ajánlott *Fény utca* átomleírásában az anya mint alamizsnára váró koldus jelenítődik meg, *A zöld dzseki* versbeszélője pedig egy hidegben fagyoskodó hajléktalan férfinak ad életmentő kabátot. Miután a férfi hálából megöleli, a versbeszélőt elfogja az undor, és ellöki a hajléktalant magától:

*Ellöktem magamtól,
megtántorodott, számról letöröltem a nyálát.*

*Elfogott az undor. Hebegett valamit. Szégyelltem
magamat. Halott idő volt, a közlekedés leállt.
(A Város épp vendéget fogadott – egy keleti
zsarnokot.) Jelenetünknek nem volt tanúja,
nem bátorított: ha a kisujját nyújtja ezeknek,
rögtön az egész karját akarják! De éreztem,
hogy valaki néz, akit én nem láthatok. Ott
éhezik és fázik minden utcasarkon, és megítél.
..... (15.)*

Ezzel a verssel állítható párba *A bukott angyal* negatív evangéliuma, amelyben maga a Gonosz kéri számon az embereken a szenvedők iránti irgalmat. A *Body kiállítás* című vers az emberi testet (ahogy ez a kiállítás propagandaanyagából tudható) tudományos és népszerűvelési céllal kipreparáló és jellegzetes szereppozíciókban rögzítő, végső soron azonban dehumanizáló, eltárgyasító kiállításához viszonyul kritikusan. A vers konklúziója:

*Nagybőjt van, február,
a csizmákról leolvad a sár, a veríték;
a koszorúból a megszáradt tövis leperereg.
A kigyó mosolyog, tekereg, sziszeg. (26.)*

A versek így tehát rendre átlépnek a személyes és közösségi problematika immanens horizontján is, és a másik emberhez való morális viszonyulás transzcendens megalapozott-

ságára kérdeznek rá, s mint láthatjuk, a válasz – ha van – legalább annyira nyugtalanító, mint maga a probléma, amiből a kérdezés indul.

Elidegenedés az egyéni egzisztencia szintjén és dehumanizáció a társadalmi közegben – alighanem ezek *A Vak Remény* verseinek központi fogalmai, melynek világa egy orwelli disztópia jövőképe felé közelít (*Orwell-i utánérzés*). Ezt foglalja össze a kötet legerősebb verse, az eredetileg a *Jelenkor* 2017. szeptemberi számában megjelent, s az online közlés után rendkívüli olvasói figyelmet kiváltó *Ha van lelkiünk ugyan*. Ez a vers fogalmazza meg legerőteljesebben azt a reményvesztettséget, mely a kötet verseit általában is jellemzi: azt, hogy a múltból (Auschwitz, Gulag, kitelepítések) és a jelenből (szegénység) milyen jövő következhet a zsarnokkal, „zsarnokunk heréltjével”, a nyomorúságunkat kíváncsian fotózó, érzéketlen külföldi katasztrófaturistákkal, elembertelenedéssel, elállatiasodással. Alig néhány jelzése van a kötetben annak, hogy a versek világképe mégsem teljesen negatív, reményvesztett: itt a fehér a remény színe (*Lidérc*), ahogy fehér a Vak Remény botja is (*A szakadék szélén*), és „[a] Vak Remény tudja, hogy látni fog” (*A Vak Remény utolsó éjszakája*, 553.). A *Narrátor* című háromrészes vers darabjainak angyaljelenségeiben a gondviselésre való irracionális ráhagyatkozás szintén a transzcendensben keres kapaszkodót.

Mindenekelőtt a Takács Zsuzsa-versekben megnyíló transzcendenciahorizontok, valamint az újabb versekben felerősödő szociális érzékenység szervesíti az *India* ciklus verseit az életműbe, és teszi egyben ennek a költészetnek egyik legizgalmasabb nagykompozíciójává. *A test imádásában* még húsz szonettből álló, majd a *Tiltott nyelvben* újabb tizenhárom verssel bővített ciklus az összegyűjtött kötetben összeszerkesztve és továbbírva kötet terjedelműre növekedett. A záró *Endorphint* leszámítva az újabb darabok betoldásával és a régebbi versek áthelyezésével megváltozott a ciklus szerkezete. A cikluszárlatban a betegség, a testi szenvedés megjelenítése ellenére is a címben jelzett endorphin (a test által külső fizikai hatásokra termelt fájdalomcsillapító) az átdolgozásnak is ad egyfajta pozitív végkicsengést, mégis *A Vak Reményben* közölt *India* ciklus Kalkuttai Teréz történetében több oldalról mutatja be az önfeladás stációit. Míg az eredeti változat költői monológjaiban főként az isteni hatalomnak való alárendelés került előtérbe, addig a *Tiltott nyelvben* közölt „levelek” révén az egyházi és világi hatalmaknak való kiszolgáltatottság is hangot kap, miközben a Teréz hangja által meghatározott versvilágban időnként más hangok is megszólalnak. Ebben a formai szempontból nagyon tudatosan épülő költői életműben fontos jelentéssel bír az is, hogy a szonettek klasszikus formáit időről időre négy tercinárból álló versek szakítják meg.

Kalkuttai Teréz élettörténete egyszerre hordozza a megrázó vallási és társadalmi tapasztalat lehetőségét. Kalkutta utcáin Teréz számára feltárul az emberi szenvedés és szegénység pokla, a villanegyedekben pedig szembesül a gazdagok érzéketlenségével, s miközben a szenvedő emberben felismeri a szenvedő Krisztust, önmagával és az őt megszólító Úrral való küzdelme során eljut addig, hogy ebben a negatív tapasztalatban már nem találja az Istent. A versekben megjelenített közép-ázsiai világra időnként rámon-tírozódik a hetvenes évek (*Vézna és cigány*) és napjaink Budapestje, Kalkuttai Teréz sötét misztikája és szociális problémákkal való küzdelme mögött pedig felsejlenek a versbeszélő saját vívódásai, s mindezekkel a költészet megszólító ereje révén szembesíti olvasóját is, miközben jelzi, hogy a többszereplőssé váló dialógus mindenkor csak az írás médiumán keresztül valósulhat meg:

*Pedig a betűid vagyunk mindannyian,
Bárány. Könyvedből léptünk elő, és
megsemmisülni oda igyekszünk vissza.*
(Betűid vagyunk, 553.)

A *Vigilia* 2018. áprilisi számában olvasható beszélgetésből született fülszövegben Takács Zsuzsa a következőképpen vall verseiről: „Verstörténeteimben szereplőim sorsát saját sorsomként élem újra, csapásként, engesztelődésként, elveszett lehetőségként. A kimondásban eleve benne foglaltatik egy másfajta, nyelvi jellegű kudarcs is”. Az itt említett verstörténetekre az összegyűjtött versek számtalan darabját idézhetnénk példaként, de ebből a szempontból is legjelentősebb és egyben a kortárs magyar líra fontos alkotása az *India* ciklus. Az életművet végigolvasva a „nyelvi jellegű kudarcs” gondolata szorulna inkább magyarázatra, hiszen alapvető olvasói tapasztalatunk Takács Zsuzsa líranyelvének kidolgozottsága és versvilágteremtő ereje. Hogy megértsük az önvallomás pontosságát, látnunk kell azt, ahogy kötetről kötetre formálódik és íródik át az életmű, és azt, ahogy az egyes verstörténetek kötetről kötetre keresnek és nyernek új nyelvi formát. A *Vak Remény* kötetben összegyűjtött és újrahangolt költői életmű ennek megértéséhez is új lehetőségeket kínál.